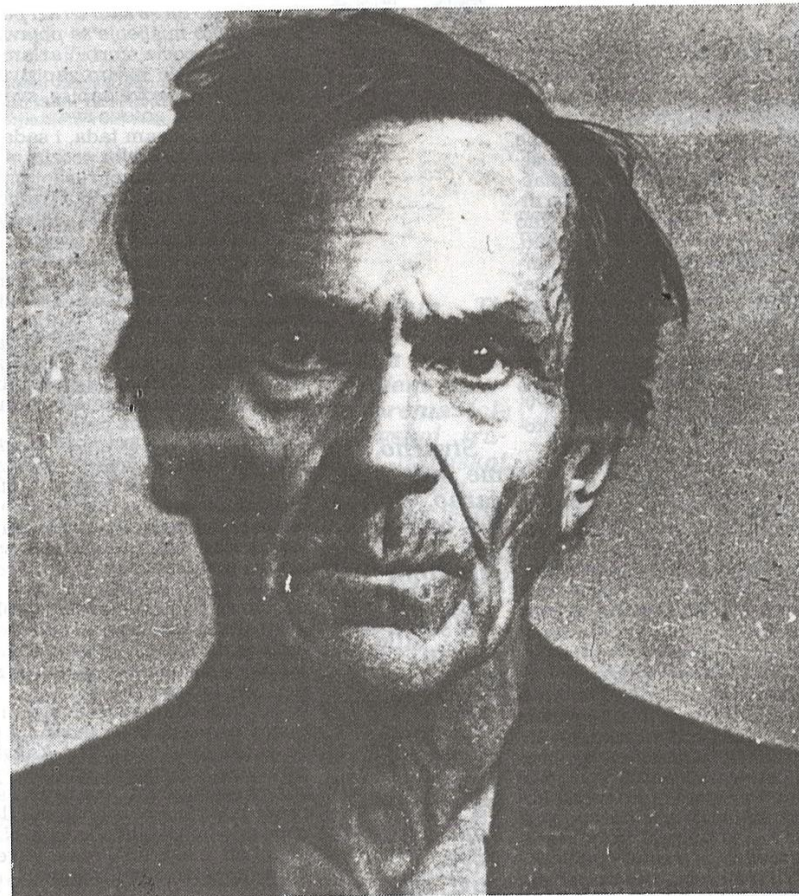

o varlamu šalamovu

irina sirotinska

Pesnik koji je osećao tajnovite sile, koje se kreću svetom, tajne veze pojava i stvari, koji je dušom doticao niti sudbine.

Mudrac sa zaprepašćujućim pamćenjem. Sve ga interesuje — književnost, slikarstvo, pozorište, fizika, biologija,

ja, istorija, matematika. Veliki čitač. Istraživač.

Častoljubiv, čvrst, teži da se učvrsti u životu, da uzleti k slavi, besmrtnosti. Ego-centrik.

Nesrećan, zli bogalj, nepopravljivo smrvljena duša.

KAKAV JE BIO

Prvi utisak o Varlamu Tihonoviču — velik. I čisto fizički oblik: visok, plećat i jasan osećaj nadprosečne, velike ličnosti od prvih reči, od prvog pogleda.

Znala sam ga mnogo godina. Taj prvi utisak se nije izmenio, ali je postao složeniji. . . Ta složena, protivurečna ličnost ne sme se, a nije ni potrebno, svoditi na zajednički imenitelj. U njemu su postojala, međusobno se borila, uvek se nalazeći na tački usijanja, razna bića njegove ličnosti.

Pesnik koji je osećao tajnovite sile, koje se kreću svetom, tajne veze pojava i stvari, koji je dušom doticao niti sudbine.

Mudrac sa zaprepašćujućim pamćenjem. Sve ga interesuje — književnost, slikarstvo, pozorište, fizika, biologija, istorija, matematika. Veliki čitač. Istraživač.

Častoljubiv, čvrst, teži da se učvrsti u životu, da uzleti k slavi, besmrtnosti. Ego-centrik.

Nesrećan, zli bogalj, nepopravljivo smrvljena duša. »Glasni rezultat života — život nije blago. Obnovila se sva moja koža — duša se nije obnovila. . . «

Mali nezaštićeni dečak, željan toplote, brige, srdačnog sudelovanja. »Želeo bih da si moja majka.«

Bezgranično požrtvovan, bezgradnično odan vitez. Pravi muškarac.

*Njene su boje sad
U ukrasu lente i šita. . .*

2. MART 1966. GODINE

Sredujući njegov arhiv našla sam u kovertu brižljivo čuvan listić iz stonog kalendara sa ovim datumom i njegovom beleškom »11-30«. Baš tog dana u taj čas prvi put sam došla k njemu. Došla sam poslom kao saradnik odeljenja kompletiranja Centralnog državnog arhiva književnosti i umestnosti (CDAKU). Susret je ugovorila moja prijateljica — Natalija Jurjevna Zelenina, čija je majka — pesnik i naučnik Vera Nikolaevna Kljujeva — prijateljivala s Varlamom Tihonovičem. Nataša me je opomenula:

— Pazi, jako je prek, samo nek mu se nešto ne dopadne, izbaciće te niz stepenice.

Odlučila sam da rizikujem, bilo mi je lako jer je Varlam Tihonovič tada živeo u prizemlju. U to vreme sam pročitala one njegove priče koje su kružile u samizdatu. »Karantin za ti-

fus« izazvao je bol, oštar bol u srcu. Izgledalo je da se nešto mora učiniti sada, neodložno. Drugačije živeti, drugačije misliti. Srušile su se neke osnove, oslonci duše navikle da veruje u pravednost, definitivna pravda sveta: dobro će trijumfovati, zlo će biti kažnjeno.

Išla sam k njemu kao novom proroku, da bih pitala: kako živeti. Ali povod je bio doličan, služben — pripremala sam se da mu predložim da preda u CDAKU svoje rukopise na većno čuvanje.

Vrata mi je otvorio visok čovek svetlo plavih očiju na izboranom licu opaljenom vetrom. Viking! (V. T. me je prekovao zbog knjižkosti, ali mu se sviđalo da bude viking, to je čak i u stihove ušlo).

Viking mi je galantno pomogao da skinem kaput, uveo me u usku sobu (7 — 8 metara) i ponudio veliku ofucanu stolicu. Ništa ne petljajući izložila sam svoju službenu misiju. Dok sam govorila gledao me je malo zažmirivši, prodorno, direktno, probijajuće. Ali to me zbog nečeg nije zbunjivalo, iako sam se uvek lako zbunjivala i crvenela do ušiju. Njegovo lice je brzo izgubilo napetost, postalo je meko i zaštitničko. Na moj predlog u vezi rukopisa odgovorio je pristankom. I ja sam bez uvoda pristupila glavnom. Kako živeti? Ovo pitanje ga nije iznenadilo. Moguće je da nisam bila prva koja mu ga je postavila. Odgovorio je: kao što je rečeno u deset zapovesti, tako valja živeti. Nema ničeg novog, a nije ni potrebno. Bila sam malo razočarana. Toliko? I tada je dodao jedanaestu zapovest: ne uči. Ne uči drugog životu. Svako ima svoju istinu. A tvoja istina mu može biti i neodgovarajuća baš zato što je tvoja, a ne njegova.

Odlazeći, pitala sam mogu li ga ponekad posetiti. Svečano, uzvišeno, kao da mi daje ocenu, rekao je: »Dajte, Svideli ste mi se«. Odgovorila sam: »I vi meni«. I videla sam kako se surovi viking najednom zbunio, kao dečak, i počeo mi smetenno dodavati ogrtač.

Stvarno, on me nije razočarao, bio je baš onakav kakav je morao biti autor »Priča sa Kolime«.

A svoju jedanaestu zapovest je često kršio. Njegova ubeđenja su uvek bila sa strašću uvijena u svetle, kontrastne tonove. Polu tonovi nisu njegova stihija. On nije samo govorio, mislio je naglas — učio je, propovedao, prorokovao. U njemu je bio Avakumov duh nepomirljivosti, nesnošljivosti.

Meni, na primer, majci troje dece i kćeri voljenih i voljenih roditelja nije dozvoljavao da propovedam Furnijevu falangu gde o starima i deci brine cela država.

1. Moskovsko umetničko akademsko pozorište.

2. Građani SSSR imaju tri vrste pasosa: unutrašnji, spoljašnji privatni i spoljašnji službeni. Unutrašnji pasos je lična karta. U njemu je naznačeno gde građanin živi, a samo sa njim može putovati po SSSR. U Moskvi, Lenjingradu i još nekim gradovima građani su unutrašnje pasose imali kod sebe. U provinciji su pasosi čuvani u miliciji i građanin ako je imao potrebu da putuje obraćao se miliciji da mu privremeno izda pasos, a milicija (državna bezbednost) mu je mogla dati ili ne pasos. (Prim. prev.)

»Ni jedno pokoljenje ništa ne dužuje drugom! — tvrdio je jarosno mašući rukama. — Rodilo se dete: u dečji dom! To mu nije smetalo da s nesprenim poštovanjem prima kod sebe svoju decu (često sam s njima išla u goste), i čuva njihove crteže, čak piše stihove o njima. »Moj poznanik Pikaso — stihovi su o crtežu mog sina Aljoše.

MAČKA

Osim moje prijateljice još jedan stvor mi je napravio protekciju pri upoznavanju s Varlamom Tihonovičem. U početku nisam ocenila sav značaj te preporuke, kad se veliki mačak uporno počeo češati o moje noge, nemarno sam ga pomilovala nogom. Tada mi je on skočio u krilo i počeo bosti moje ruke, oterala sam ga bez ikakve ceremonije da ne smeta. Iznenadila sam se kad je Varlam Tihonovič ganuto rekao: »Ne prilazi tudima«. Ispričao mi je o drugoj mački, o mački Muhi, koja je uginula 1965. godine. »Od nje mi nikad niko nije bio bliži. Bila mi je bliža nego žena. . . « Uveče je Muha, kao pas, šetala s njim. Kad je pisao sedela je na pisaćem stolu. Stvor koji nije smetao, ali je voleo. Kad je mačka nestala Varlam Tihonovič ju je svuda tražio, čak i tamo kud odvoze uhvaćene životinje. O tome je pričao drhteći čitavim telom. »Ušao sam, sav sam se tresao, tamo u kavezima, na policama sede mačke — i čute. Sve čute. Sve su shvatile i spremne su da umru. Zvao sam je, ali tamo je nije bilo«. Radnici, koji su u dvorištu nešto popravljali, rekli su Varlamu Tihonoviču da su jutros zakopali ubijenu mačku. Na molbu V. T. oni su je iskopali. V. T. ju je oprao, osušio na radijatoru, oprostio se od nje i pokopao je.

Beskrajno mi je bilo žao njega, i Muhe mi je bilo žao. U mom detinjstvu ostao je moj voljeni, takode ubijeni, prijatelj — dvorišni pas Dek. I sad ga sanjam. Njegove kestenjaste oči koje su blistale ljubavljivo. I ja, budeći se, mislim da ne može bez traga nestati tako velika ljubav.

Varlam Tihonovič je shvatio ozbiljnost meg saosećanja. »Ljudima nije do mačka«, rekao je. »Ali vi možete biti mačka«. Dobila sam taj kompliment, a tek sam kasnije shvatala da je to bio vrlo velik kompliment.

DUGE — DUGE GODINE RAZGOVORA

Počela sam često bivati kod Varlama Tihonoviča. Pred moj dolazak on je pripremao uske listiće hartije na koje je zapisivao ono što mi valja reći. Neki su i sad sačuvani u njegovim papirima. Bukvalno sam padala pod pljuskom priča. Bio je divan pripovedač, tako su pred mojim očima nicali komadići njegove prošlosti. »Ne znam zašto, ali sve vidim direktno«, — rekla sam jednom. — »Zašto ja to tako vidim?« I sada čujem kako mu se snižava glas i usporava govor, kad priča dostiže kulminaciju skupljaju se i svetlucaju oči, a poza postaje napregnuta. I evo već gotovo pevajući: »Ali on nije uzeo kutiju. . . « (Priča mi o G. G. Demidovu, epizoda opisana u priči »Zitelje inženjera Kiprejeva«). Pauza. I dalje, kao pucanj — »Američku iznošenu odeću neću nositi.« Pauza.

Gotovo sve njegove priče, naročito one napisane 1966. godine i kasnije, slušala sam od njega, a zatim sam ih čitala. U šali, a ponekad i ozbiljno nazivao me je koautorom, čak je to i napisao u posveti zbirke »Budenje tisa«. Ovde je istinito samo to da je moje oduševljenje njegovom prozom, moja gotovost da slušam na neki način stimulirala njegov stvaralački potok. Više puta je govorio kako mu je draga mogućnost da se »iskaže« do dna. Među nama je bilo i sporova. Prekorela sam ga zbog povremeno zategnute, po mom mišljenju, ekspozicije, zbog suvišnog filozofiranja. To mora ući u podtekst, govorila sam, u esej.

Činilo mi se da je to od neutoljene želje da se iskaže. Zato što je u priču moralo ući sve, i ono što je bilo za esej, memoare, pismo. Reči su izletele pod naponom neizrečenih misli, osećanja. »Sve moje priče su izgovorene vikom. . . « — pisao mi je 1979. godine. Tako je to i bilo.

U momentu rođenja visoko emocionalno usijanje onemogućavalo je kontrolu izliva. A kasnije se retko vraćao zapisanoj priči.

Verovatno nisam bila u pravu — vrednost njegove proze je u njenoj primarnosti, primarnosti osećanja, misli, reči, u fiksiranju samog momenta ispoljavane duše.

Između njega i čitaoca nema osetne pregrade, odstranjenosti, posebnosti književnog stila, čitalac direktno stupa u bujicu neposrednih opštenja s autorovom dušom. Literaturnost bi tu, u stvari, samo mogla smetati. A zar on nije znao, zar ni do tananosti promislilo književne postupke!

A ja sam mu govorila da je posle zapisivanja priče potrebno pomalo redigovati sebe — nešto doraditi, popraviti. On se jako naljutio i kao odgovor mi napisao čitav esej braneći »slobodno ispoljavanje piščeve duše« kao stvaralački metod. »Svaka moja priča je šamar staljinizmu i, kao svaki šamar, podleže zakonima čisto mišićnog karaktera. . . Doternost u priči ne odgovara uvek autorovoj nameri — najuspešnije priče napisane su isprve, tačnije, samo su jednom prepisane. Tako su napisane sve moje najbolje priče. U njima nema doterivanja, a postoji završenost.

Sve što je ranije, — sve se nekako muči u mozgu, dovoljno je u mozgu otkriti nekakvu polugu — uzeti pero — i priča je napisana.

Stvarno, on me nije razočarao, bio je baš onakav kakav je morao biti autor »Priča sa Kolime«.

A svoju jedinaestu započet je često kršio. Njegova ubedenja su uvek bila sa straću uvijek na u svetle, kontrastne tonove. Polu tonovi nisu njegova stihija. On nije samo govorio, mislio je naglas — učio je, propovedao, prorokovao. U njemu je bio Avakumov duh nepomirljivosti, nesnošljivosti.

Moje priče predstavljaju uspešnu svesnu borbu sa onim što se naziva žanr priče. . . Šamar mora biti kratak, zvonak. . . Svaka moja priča je apsolutna istinitost. To je istinitost dokumenta. . . Za umetnika, za autora je najbitnija mogućnost da se izrazi, da se toj bujici da slobodan mozak. Sam autor je svedok, bilo kojom svojom rečju, bilo kojim pokretom svoje duše on daje definitivnu formulu, presudu. Autor je slobodan ne da potvrdi ili odbaci neko osećanje ili književno mišljenje nego da se sam izrazi po svom. Ako je priča dovedena do kraja, tako mišljenje se pojavljuje.« (1971)

Već posle smrti Varlama Tihonoviča gorko sam prebacivala sebi što nisam zapisivala naše razgovore. Ali kasnije, pročitavši njegove zapise, sve što je napisao, shvatala sam — on je zapisao gotovo sve.

Mislila sam tada, i sada mislim, da je Šalamov išao novim putem za rusku prozu.

U savremenoj ruskoj prozi je jača od drugih klasična tolstojevka tradicija. Solženjicin je sav u toj tradiciji. Bezuslovno veoma cenjena i poštovana tradicija. Kritičaru su se za nju izveštali — tipovi, psihologizam, sižejne linije, njihova presecanja, glas autora. . .

Šalamovljevoj prozi se ne može prići sa tim merilima. Kao što se u ustrojstvu psihe zlatnog XIX veka ne može osmisliti Hirošima, Aušvic i Kolima.

Uvek sam govorila Varlamu Tihonoviču da je našao odgovarajuću umetničku formu za životni materijal, da je to njegov veliki doprinos ruskoj književnosti. Krajnja sazetost priče, koja kao da u sebi ima oprugu, koja se oštro opušta u svesti, srcu čitaoca. Jedna rečenica iz »**Pojedinačne norme**«: »**Dugajev je zažalio što se uzalud naradio, uzalud namučio tog poslednjeg današnjeg dana**« — biće zapamćena za ceo život.

Pokazao je život i psihu izvan granica, izvan granica dobra i zla, i samo je tako mogao pokazati — bez pritiska emocija, bez psihološkog istraživanja, suviše reči ovde izgledaju kao svetograda. Surovo, lakonsko, tačno. Taj lakonizam su do kraja sabijeni autorovi bol i gnjev. Efekat delovanja njegove proze je u kontrastu surovog pripovedačevog mira, privrednog mira pripovedanja i eksplozivne, sagorevajuće sadržine.

Tada je bilo malo ljudi koji su mu to govorili. Čak mu je i moja mala podrška bila važna. On mi je 1966. godine pisao: »**Ti mi daješ saznanje mog malog mesta u životu.** . . « — Malog — to je već iz ponosa.

Više sam cenila njegovu prozu nego stihove, a njega je to veoma vredalo. Teško mi je bilo 70-ih godina da slušam kada je ponekad govorio: »**Kakve priče — nema u njima ničeg posebnog**«. Njegov stvaralački potok se tih godina premostio u stihove, a stihovi su sve rede, kako se meni činilo, čuvali snagu prave poezije. Pokušao je čak da piše i »prigodne« stihove. Nije uspevalo, to jest, bilo je loše. Naravno, ništa mu nisam govorila, ali on je osećao, Proza je sve isekla, isekla. Posle 1973. godine pisao je vrlo malo proze.

NAJBOLJI LJUDI NJEGOVOG ŽIVOTA

Malo imena mogu nabrojati koja je uvek, uvek spominjao sa dubokim poštovanjem. **Aleksandar Georgijevič Andrejev** — prvo je tih imena, politički zatvorenik, eser, sa kojim se sreo 1973. godine u Burirskom zatvoru. I junake »**Priča sa Kolime**« u njegovu čast često naziva Andrejev. Ored slave i junaštva narodovoljaca bio je na tom imenu, ored velike žrtve — čitavog života za ideju, za slobodu, za svoju stvar.

Georgij Georgijevič Demidov, fizičar, s kojim se Šalamov upoznao u centralnoj bolnici za zatvorenike na Kolimi. nedavno me je potražila Demidovljeva kći, Valentina Georgijevna, i dala mi da pročitam očeve priče. Taj čovek je Šalamovu blizak po duhu — čvrst, smeo, talentovan, neukrotiv.

Tu osobinu — moralnu čvrstinu, vernost sebi — Varlam Tihonovič je ocenio više od svega.

Andrej Mihajlovič Pantjuhov — lekar, zatvorenik, koji je spasao Varlama Tihonoviča uputivši ga 1946. godine na kurs za bolničare. Dobrota. Efikasna dobrota — druga glavna vrлина po skali Varlam Tihonoviča.

Naravno, bilo je samo bliskih ljudi, s kojima je Varlam Tihonovič godinama održavao vezu, cenio njihovo prijateljstvo, često mi je pričao o njima. Mnogi od njih su, takode, bili u logoru. S nekima sam se i upoznala.

Mojsiej Naumovič Averbah, koji je Varlamu Tihonoviču često pomagao u svakidašnjim poslovima, **Leonid Filipovič Volkov-Lanič** poznanič V. T. još iz 20-ih godina, pisac, Galina Aleksandrovna Voronska (Galočka Voronska, kako ju je uvek nazivao Varlam Tihonovič, kći A. K. Voronskog), njen muž **Ivan Stepanovič Isajev** (on je vodio Varlama Tihonoviča u starački dom), **Arkadij Bahorovič Dobrovoljski**, scenarist, poznanik V. T. posle Kolime, koji je umro u staračkom domu kao i on, **Boris Nikolajevič Lesnjak** i njegova žena **Nina Vladimirovna Savojeva**, lekar, koji su na Kolimi mnogo učinili za spas V. T., **Valentin Valentinovič Portugalov**, pesnik, takode »Kolimčanin«, **Staljarova Natalija Ivanovna**, kći Natalije Sergejevne Klimove, narodovoljke, junakinje Šalamovljeve priče »**Zlatna medalja**«, **Grodzenski Jakov Davidovič**, **Srejder Julij Anatolijevič** i neki drugi. Šalamov je uvek veoma toпло govorio o sestri svoje prve žene — **Mariji Ignatijevoj Gudž**.

Posebna priča su odnosi Varlama Tihonoviča s **B. L. Pasternakom** i **N. J. Mandeljštamom**.

TEATAR NA TAGANKI

S Varlamom Tihonovičem sam se upoznala u vreme kad sam preživljavala zanos teatarom na Taganki. Prošlo je mnogo godina, ali ni sad ne pamtim blistaviji utisak iz pozorišta od »Dobrog čoveka iz Sečuana«.

*Unapred je odbačen ružan kraj
On mora,*

*mora,
mora biti raj.*

Zvonak glas Slavine.

Varlam Tihonovič se prema mom zanosu odnosi skeptično. Na njegovoj fotografiji koju mi je poklonio tada, 1966. godine, nalazi se posveta: »Irina Pavlovnoj s iskrenom simpatijom i savetom da zaboravi teatar na Taganki«.

— Sve je to već bilo, — govorio mi je, — Majerhold. Samo što je sad zaboravljeno.

Ali, pokoravajući se mojoj želji, počeo je ići u taj teatar. I svaki put sve rađe. »Pali i živi«, »Pugačov«. Posle »Galilejevog života« s Visocim, rekao je: »Hajde da napišemo komad za to pozorište«. Od koautorstva sam, naravno, odustala, a njegov interes za dramu se obnovio. Počeo je da pravi skice za komad »Večernji razgovori«. Slike je jednostavan: u zatvorskoj ćeliji se sreću svi ruski pisci nobelovci: Bunjin, Pasternak, Solohov, Solženjicin. Gone ih na seču šume, oni iznose kiblū. A uveče razgovaraju. . .

Varlam Tihonovič se oduševio teatarom. Išli smo i na »Dane našeg života« u Teatar Puškin, i na »Intervenciju« u Teatar Satire. To su bili komadi koje je Varlam Tihonovič pamtio još iz mladosti. Sad su ga predstave razočarale, i sigurno ih je onda prihvatio vedrije, neposrednije, u drugim bezteatarskim godinama on ih je obogatio i ukrasio u uspomenama.

Nije voleo MHAT¹, svu tu sličnost za životom na sceni — cvrčke, pijeње čaja i sl. Teatar je teatar. I mora biti teatar. Četvrti stepen on nema. O Mejerholdu, Vahtangovu, Tairovu uvek je govorio sa zanosom. Smatrao je da je najveća glumica Alisa Konene.

Šteta što nije dočekao postavljanje svoje drame »Ana Ivanovna« na scenu, ni ekranizaciju svoje proze. Imao je, kako se meni čini, scenski osećaj.

KNJIŽEVNOST

Varlam Tihonovič se s oštrim nepristajanjem odnosio prema tolstojevskoj tradiciji u ruskoj književnosti. Smatrao je da je Tolstoj odveo rusku prozu s Puškinovog, Gogoljevog puta.

U ruskoj prozi je primat davao Puškinu, Gogolju.

U poeziji mu je najbliža bila linija filozofske lirike Baratsinskog—Tjutčeva—Pasternaka. U njegovoj ljubavi prema Pasternaku bilo je nešto intelektualno, ako se tako može reći. Varlam Tihonovič je često čitao ponešto iz »Brat moj život« i govorio: »Kakav pogled! Već ne znam kako je to moguće, u poeziju je smestio čitave nove slojeve«.

Bilo je to profesionalno ushićenje pesnika. Ali kako je duboko duševno voleo Bloka. Kad je čitao Bloka nikad nije govorio u pesničkim pronalascima, nego je osećao nešto svoje, duševno svoje u Bloku.

Ponekad mi se činilo — neke uspomene mladosti, eho nekog sebe još predkolimskog. O tome nisam pitala — to su toliki tanana osećanja, da nisu za izgovaranje naglas, prevodenje u reči. Samo sam videla kako je mladelo, osvetljavalo se njegovo lice.

I odmah su nekom pesmom odgovorile strune. . . ili

*U smutne godine rodeni
Putu se svog ne sećajući. . .*

70-ih godina je na njegovom stolu sve češće ležao Tjutčev.

*O kako u stare dane
Volimo nežnije, sujevernije. . .*

i:

*Blažen je posetilac sveta ovoga
U vremena njegova subdinska,
Na gozbu su kao sabesednika
Najbolji pozvali njega.*

Bilo je omiljenih stihova i drugih pesnika koje je on često recitovao: Jesenjinov »Crni čovek«, »Rolandov rog« Cvetajeva, Hodaseviča:

*Kartam se, pijem vino,
S ljudima živim i ne mrštim celo,
Jer znam — srce svejedno
Leti u oluju koju je uvek volelo. . .*

Nekako prvih godina pokazao mi je Mandeljštama:

*Tvojim uskim plećima je da pod bicevima crvene,
Pod bicevima crvene, na mrazu gore.
Tvojim je dečjim rukama da peglu podižu,
Peglu podižu ili graničicu vežu. . . —*

i okrenuo se gotovo sa suzama. To je njegovo svakodnevno saosećanje sa ženskom sudbinom. Ja je, istina, nisam osećala kao patnju i smatrala sam da je normalno i sreća da dam sebe deci, voljenima. Tada mi je ta osobina davanja, rasipanja sebe izgledala neiscrpna. Kasnije sam se uverila da fizičke i, najvažnije, duševne snage imaju granicu.

Došlo je vreme, otprilike sedamdesete godine pokazala sam mu takode »sa značenjem« Bloka.

Varlam Tihonovič se s oštrim nepristajanjem odnosio prema tolstojevskoj tradiciji u ruskoj književnosti. Smatrao je da je Tolstoj odveo rusku prozu s Puškinovog, Gogoljevog puta.

U ruskoj prozi je primat davao Puškinu, Gogolju.

U poeziji mu je najbliža bila linija filozofske lirike Baratsinskog—Tjutčeva—Pasternaka. U njegovoj ljubavi prema Pasternaku bilo je nešto intelektualno, ako se tako može reći. Varlam Tihonovič je često čitao ponešto iz »Brat moj život« i govorio: »Kakav pogled! Već ne znam kako je to moguće, u poeziju je smestio čitave nove slojeve«.

Surov si bio, prijatelje nisi tražio.

*Nisi tražio istoverce,
Oštar nož si nemilosrdno zario
U za sreću otkriveno srce.*

Sedamdeset pete godine, usred razgovora, gurnuo mi je knjižicu Cvetajeva i pokazao stihove:

*Ti me ne voliš više,
Istina u pet reči.*

Pročitala sam i nastavili smo razgovor o nekim besmislicama.

NADEŽDA JAKOVLJEVNA MANDELJŠTAM

Na zidu sobe Varlama Tihonoviča, prve njegove sobe koju sam videla — male, u prizemlju — visila su dva portreta: Osipa Emiljeviča i Nadežde Jakovljevine Mandeljštam. U prvom svom pismu, u zimu 1966. godine, V. T. mi je pisao: »Za sve sam bio predmet trgovine, špekulacije, a samo za N. J. — dubokog saosećanja. Ali ni N. J. . .« (precrtnano).

Varlam Tihonovič mi je mnogo pričao o uspomenama N. J., govoreći da je to divna ruska proza, to je dubok i tačan pogled na vreme. Čak je govorio da N. J. po talentu ne ustupa pred svojim mužem. Da li je potrebno reći da sam se zainteresovala za tu neobičnu ženu i zamolila sam da me upozna sa njom. V. T. je obično jednom nedeljno bivao kod N. J. Ponekad je razdruženo govorio o »ljudima iz kuhinje N. J.« (kuhinja je, kako sam se kasnije uverila, bila gostinska soba N. J.).

Konačno sam se, po preporuci V. T., novembra 1966. godine upoznala s N. J. U početku mi se učinilo da nije lepa, bila je čak neprijatna, ali zatim me je očarala veštinom vođenja razgovora, umom, talentom. Nisam sretala interesantnijeg sabesednika. Očito da je sa svakim umela da razgovara o onome šta ga je interesovalo. A sa mnogom je govorila o deci (»jer ja sam pedagog«), o književnim poznanicima O. E. i svojim. . . Ubrzo mi je V. T., nezadrživo se razlivajući u osmeh, saopštio da sam se jako svidela N. J. »A ja sam, — izveštavao je V. T., — izrazio svoje duboko zadovoljstvo.« — »Moglo je i bez toga,« — rekla sam na čuđenje i zbunjenost V. T.

Posle toga sam se s N. J. ograničila na krug mojih profesionalnih pitanja — sudbinu arhiva O. E., koji je bio kod N. I. Hardžijeva i L. S. Finkelštajna.

N. J. je pričala ponešto o sebi o O. E. Sada, čitajući odlomke iz prve varijante »Druge knjige« (»Literaturnaja učeba«, 1989, No 3), istoriju raskida O. E. s Olgom Vaksel, o kobasicama N. I. Hardžijeva, kojima je hranio N. J. i sl., shvatam da je te odlomke ona tada gurnula kao za slušaoca. Mislim da je prerada »Druge knjige« i uništavanje prve varijante, pre svega tesno povezana s ponovnom ocenom ličnosti N. I. Hardžijeva.

Govorila mi je: »Da zaboravim te kobasice nisam smela ni pomisliti čitav život! Ali pokazacu mu ja! Rekao mi je — da je Mandeljštam poživio još malo i drugu ženu bi imao! Pomisliti — žena! A ja sam za njega jedini!« Bila je besna. Čini mi se da je bila ljubomorna i netrpeljiva. I, kao što je nameravala, prepravila je knjigu u sasvim drugom tonu.

N. J. je predala u CGALI nekoliko rukopisa O. E. (»Egipatska marka«, »Dombi i sin«, »Tenis«), fotografije. Ja sam joj kopirala ono što smo mi imali.

Maja 1967. godine hitno me je pozvala da učestvujem u operaciji preuzimanja arhiva od N. Hardžijeva, obećavši da će sve predati u CGALI.

»On može uništiti rukopise!« Čekali smo u dvorištu dok se N. J. popela Nikolaju Ivanoviču, ali naša pomoć nije bila potrebna — on je predao fasciklu s rukopisima Nadeždi Jakovljevoj.

Ipak, svoje obećanje nije ispunila. I kada sam je pola godine kasnije krajnje pažljivo podsetila na njega N. J. mi je oštro rekla: »Koje zakonsko pravo imate da zahtevate da vam predam arhiv? Predacu ga tamo gde se bave Oskom«.

Odgovorila sam: »To je vaše pravo, N. J., i, sačuvaj bože, ja ništa ne zahtevam, samo sam vas, sećajući se vašeg obećanja, pitala«.

Bio je to moj poslednji razgovor s N. J. Više me nije, kao ranije, svojim pisancima pozivala k sebi.

Ubrzo me je V. T. pitao (posle posete N. J.) da li je N. J. obećala da će nam predati arhiv. Odgovorila sam da jeste. Očigledno je da je N. J. o tome razgovarala s V. T. i govorila ljutito:

A izvesno vreme posle toga V. T. me je pitao šta mislim o N. J. Odgovorila sam da je ona umna, retko umna, ali joj nedostaje malo plemenitosti. I V. T. je najednom počeo hodati po sobi.

— Mnogo, mnogo plemenitosti tamo nedostaje. Rekao sam joj da je više ne mogu posećivati.

Pokušala sam da ga omekšam, ubeđivala sam ga da mu je potreban književni krug, poznanstva, opštenja, a krug N. J. su zanimljivi ljudi, to je mogućnost da se razgovara na bilo koju temu, to je. . .

— Niko mi nije potreban, — oštro je odgovorio V. T.

V. T. nikada nije delao polovično. Prekidati tako najednom i zauvek. Tako je postupio i s G. I. Gudž, prvo ženom, O. S. Nekljudovom, drugom ženom, s B. N. Lesnjakom, svojim kolimskim drugom, s drugim ljudima, i s N. J., isto tako.

Naravno, postojali su u njemu i duboki uzroci za hlađenje prijateljstva s N. J. Nekako još početkom 1967. godine on se izrazio o svojim posetama N. J. »To je potrebno za moj rad«. Mis-

lim da je ta potreba za njegov rad u 1968. godini bila iscrpljena. Pa i »navijačke« naklonosti N. J., kako je govorio V. T., razdraživale su ga, oštro razgraničavanje ko je za nas, a ko za drugu ekipu. Njemu je bilo tesno čak i umnoj ekipi, prosvetitelj, levoj. Nije voleo ekipe.

GALINA IGNJATIJEVNA GUDZ

Sakupljajući arhiv Varlamenta Tihonoviča upozнала sam se s Galinom Ignjatijevnom Gudz, njegovom prvom ženom, verovatno 1969. godine. Nadala sam se da je ona sačuvala kolimska pisma V. T.

Bila je to draga, dražesna žena, niska rasta, puna, sa sjajnim crnim očima. U to vreme sam već znala mnogo o njoj. Oni su se upoznali u vreme prvog tamnovanja Varlamenta Tihonoviča: Galina Ignjatijevna je doputovala da poseti svog muža, koji se, takode, nalazio u Višeri, i najednom, kako je pričao V. T. — silovit roman. Ona napušta muža. . . »Smatram da sam voleo Galinu«.

Vraćajući se u Moskvu 1932. godine on se već vraćao k njoj. 1934. godine su se venčali, a 1935. je rođena njihova kći Lena.

Bilo je tada i drugih zanosa V. T. Čak jačih zanosa, ali to nije pokolebalo ljubav prema ženi.

— U ljubavi sam bio veoma nesebičan. Sve je kako hoće žena. Svako poznanstvo, njoj neprijatno, odmah je prekidano.

Njen lik je ostajao s njim u svim strašnim kolimskim godinama. Njoj su posvećivani stihovi iz »Kolimskih sveski« (»Kameja«, »Stoti put idem na poštu. . .«, »Pomodarka si, pomodarka. . .« i drugi).

Ona je V. T. povezala s Pasternakom, prepiska s Borisom Leonidovičem odvijala se preko Galine Ignjatijevne.

Ona ga je 12. novembra 1953. godine dočekala na Jaroslavskoj stanici.

A pokazalo se da posle sedamnaest godina razdvojenosti (i to kakve razdvojenosti) ljubav ne može da im pride — samo sećanje.

Iako je Galina Ignjatijevna takode bila u progonstvu u Čandžou od 1937. do 1946. godine, a zatim je bespravno, bez dozvole živela u Moskvi, prehranjujući se slučajnim zaradama, ona iz preživljenog nije iznela tu nepomirljivost s nasiljem, koja u V. T. nije bila ukroćena čak ni Kolimom.

»Hajde, zaboravimo sve, poživimo za sebe,« — govorila je. I nije odobravala »Priče sa Kolime« kojih se odmah posle povratka latio V. T.

Za V. T. je bila najvažnija stvar u životu.

*Ti snage nećeš imati
Da bih mogao zaboraviti
Neme grobove bratske
Mrtvaca mojih za veke.*

pisao je u pesmi »Povratak«.

Opet je trebalo da žive odvojeno. Dan kasnije je otputovao u Konakovo, a zatim u seoce Ozerki u Kalinjinskoj oblasti — u Moskvi nije smeo živeti.

Njegova kći je u anketama pisala da joj je otac umro, još nerehabilitovan i ponovo se laća starog.

V. T. je s tugom govorio da čak ni prvu noć u Moskvi nije proveo kod kuće. Žena se plašila da u stan dovede njega, prekršioća pasoškog režima².

Prateći ga u Kalinjin ona ga je tešila:

— Pisaću ti! Ali budi jak, pošta!

— Pisati? Ponovo pisati?

On je očekivao drugo, romantičarski neizmerno uzdigavši lik te drage obične žene.

A na njenim rukama je bila kći, prebivalište, konačno krov, posao. Napustiti sve i s njim otputovati u potpunu i mračnu pustoš? Ko ima pravo da osudi tu ženu? Ko o sebi ima toliko visoko mišljenje da bi od drugog tražio da s njim pode na Golgotu?

Njihovi putevi su se neizdrživo razilazili. Iako je još bilo pisma, susreta. . . Jula 1956. godine V. T. je bio rehabilitovan. 28. avgusta je napisao pismo Galini Ignjatijevnoj: »Galina. Mislim da ne možemo živeti zajedno. Tri poslednje godine jesno su pokazale narna oboma da su se naši putevi suviše razišli, i da za njihovo približavanje nema nade.

Ni za šta neću da te krivim, ti po svom shvatanju težiš, verovatno lepom. Ali to lepo je za mene ružno. To sam osećao od prvog trenutka našeg susreta (precrtano).

Budi zdrava i srećna.

Što je od mojih stvari (bunda, knjige, pisma), složi u vreću, nekako ću doći (telefoniravši prethodno) i uzeću.

Leni ne pišem posebno — za tri godine nisam imao mogućnosti da sa njom otvoreno razgovaram. Zato ni sad nemam šta da joj kažem«.

Oktoobra iste godine on se vratio u Moskvu i oženio Olgom Sergejevnom Nekljudovom, piscem, i nastanio se u njenoj kući. Taj period je V. T. bio težak. Bilo je to rušenje najdraže iluzije — sna. »Tada sam tako lutao Moskvom. Lutao. Zašto me tada nisi sreća? Tako sam te dozivao, dozivao. Gore bih pokrenuo. . .«

Već sam govorila, što se nikad ne sme zaboraviti, Galina Ignjatijevna je žena koja je na Kolimu pisala po sto pisama godišnje.

Već 1979. godine, teško bolestan, pred odlazak u starački dom, on me je molio: »Dovezi, dovezi mi Galinu. Reci joj da ćemo zajedno praviti knjigu. To će biti povratak«.

Telefonirala sam Galini Ignjatijevnoj, ali ona se oporavljala posle apopleksije i rekla je da ne može doputovati. Telefonirala sam ćerci Leni, ali ona mi je odgovorila: »Ne poznajem tog čoveka«.

Ni najmanje ne osuđujem Galinu Ignjatijevnu i Elenu Varlamovnu. U tom slučaju, sudija je, kao što se kaže, Bog. Varlam Tihonovič je s njima prekinuo odnose surovo i zauvek, i Lena, konačno, gotovo ga uopšte nije poznavala i nije mogla gajiti kćerinska osećanja prema njemu.

Tako se nije oprostio od žene koju je voleo tako dugi i tako verno.

BORIS LEONIDOVIČ PASTERNAK

Ponovo i ponovo se vraćajući Varlamu Tihonoviču, sećajući se njegovih reči, postupaka, čak intonacija, nekih duševnih pojava, sve češće mislim da je u odnosu na svet on bio religiozan čovek. Odatle je poticala i njegova želja da vidi, upozna proroka, »život Budu«, kako je govorio.

Takav živi Buda za njega je dugo bio Pasternak. Buda u poziciji i ljudskim kvalitetima. I sva težnja V. T. da uzdigne na pijedestalu, da stvarno divinizira život čoveka koji nije bez slabosti, a otkrivši slabosti isto tako jarnosno da ga sruši — takode je bila težnja duše vaspitane u veri.

Njegova prepiska s Borisom Leonidovičem postala je predmet mog razgovora s V. T. bukvalno od drugog susreta 1966. godine. Desilo da sam po diktatu V. T. zapisivala njegove uspomene o Borisu Leonidoviču.

»Pasternak je veličanstveni pesnički vrh XX veka«.

Ali, u to vreme, 1966. godine, Buda čovek je već bio srušen s pijedestala. U jednom od pisama (G. G. Demidovu) V. T. je napisao nadmene reči: »Hteo sam od njega da načinim proroka, ali to mi nije uspelo«.

V. T. je s notom potcenjivanja govorio o Pasternakovim pojedinačnim piscima. Po rečima V. T. Boris Leonidovič nije ispoljio duševnu čvrstinu. Ako je pošao na objavljivanje romana na Zapadu — moralo se ići do kraja. Ili otputovati na Zapad, ili zapadnom novinaru umesto intervju opaliti šamar. Ili jedno, ili drugo. Ne kolebati se, izmicati, savetovati se, muvati, čas zahvaljivati za nagradu, čas se odricati nagrade. »Pasternak nije dostajao za plašt heroja, proroka, Boga«.

Jadan, nije mislio da je i njemu suđeno da okuša sudbinu zbačenog Bude, iako ne toliko bučnu.

Ali o tome, o tragediji 1972. godine, o njegovom pismu »Literarnoj gazet«, pričaću posebno.

Imamo li pravo da druge opteretimo obavezom, da budu naši bezgrešni idoli, oslonac naše duše, našeg morala, naše vere? Zar ne moramo u sebi tražiti i nalaziti oslonac, veru, a ako je potrebno i nadu?

»PČ«

Šta je najviše cenio u sebi: odanost, moralnu čvrstinu (su logoru nikog nije izdao, nije pokazao, svoju sreću nije gradio na tuđoj nesreći). »Ja sam onaj obučar rođen da postane Napoleon, kao u Marka Tvena.

Varlam Tihonovič, čovek formiran 20-ih godina, često je upotrebljavao skraćenicu. U njegovim zapisima 70-ih godina, načinjenim za sebe, razgovorima sa samim sobom često blesne pominjanje »PČ«. »PČ« je »progressivno čovečanstvo«. Varlam Tihonovič, razumljivo, nije imao u vidu stvarno progressivne društvene radnike, nego bučnu publiku, koja burno prilazi svakom društvenom, pa i progressivnom poduhvatu. U »PČ« je malo ozbiljnog posla, mnogo ambicije, buke, glasnina. Ono je lakaško, pirne vetrić i nema bujne i bučne aktivnosti tih progressivnih aktivista.

»Potreban sam im mrtav, — govorio je Varlam Tihonovič, — tada će se oni razmahati. Gurnuće me u jamu i pisaće peticiju OUN.«

Nekoliko godina kasnije uverila sam se koliko je Varlam Tihonovič bio u pravu, koliko pronicljiv. Tada sam se prema tim rečima odnosila pomalo skeptično. Činilo mi se da preuveličava, da zgušnjava boje kada govori da se »PČ« sastoji iz polovine budala i polovine potkazivača, ali budala je sada malo.

Bio je u pravu. Potkazivači su ga pratili gotovo do samrtnog odra, do groba — kasnije me je u tome prosvetlio pronicljivi stari logoraš Fedot Fedotovič Sučkov.

1972. GODINA

Knjižicu »Moskovski oblaci« nikako nisu predavali u štampu. Varlam Tihonovič je jurio i savetovao se — u »Jonost« B. Poljevoju i N. Zlotnikovu, u »Litgazu« N. Marmerštajnu, u »Sovjetski pisatelj« V. Fogeljonu. Dolazio je iznerviran, ljut i očajan. »Ja sam na spisku, trebao bi napisati pismo.« Rekla sam: »Ne bi trebalo. To bi bilo gubljenje obraza. Nije potrebno. Svom dušom osećam da nije potrebno.«

— Ti si Crvenkapica, ne poznaješ svet vukova. Spasavam svoju knjigu. One hulje tamo, na Zapadu, šire glasine. Nikakvim »posevima«(?) i glasovima(?) nisam davao svoje priče.

Bio je gotovo histričan, jurio je po sobi. Dohvaćeno je »PČ«. — Neka sami skaču u tu jamu, a onda pišu peticije. Da, da! Skoči sam, a nemoj prisiljavati drugog da skače.

Otišla sam. Posle dva ili tri dana V.T. mi je telefonirao i zamolio da dodem. Došla sam i na stolu videla listove koncepta pisma V.T. »Literaturnoj gazet«. Počela sam čitati precrtavaju-

ći besmislene pasaže: »pokušavaju da me prikažu kao rezidentu. . . Ponovo sam rekla: »Ne bi trebalo slati ovo pismo«. Ali nisam odlučno insistirala, jer takve stvari svakom mora rešavati sam. Samo sam se okrenula i otišla.

A 23. februara u »L.G.« objavljena je kratka varijanta tog pisma. Za mene je to bilo rušenje junaka. Čitavu nedelju sam ridala (a uopšte nisam plašljivica). Od mene je donekle umniji bio moj sin Aljoša, tada još mališan od dvanaest godina. Rekao je:

— Kako ga možeš osuđivati, napuštati. Od tebe to nisam očekivao.

Uskoro je telefonirao V.T. pa sam pošla k njemu. Dočekao me je sa suzama, govorio je da nije takav kakvog sam ga zamisljala, da je morao da se sruši u grob. . . Uopšte, bio je to težak i tužan susret.

S mukom sam savladala, u potpunosti nikad nisam, izvesno otuđenje u sebi. Nije bilo na meni da mu sudim. A i ko ga je u svom razumu mogao osuditi? Sada govore o »ostracizmu« kojem je bio izložen. To su, naravno, spletke, intrige »PC«. Kakav ostracizam?! Nedavno mi je kći G.G. Demidova pričala u kakvoj je jaresti bio njen otac kada se neko pred njim usudio da osuđuje Varlama Tihonoviča zbog tog pisma. »Nije na vama, šmrkavcima, da osuđujete tog čoveka!« B. Poljevoj mu je uputio ohrabrujuće pismo. N. Staljarova i F. Sučkov su došli da ga ohrabre, ali ih on nije pustio u kuću.

Sva ta bodrenja su za njega bila besmislica. Najstrašnije je sopstveno mišljenje o sebi.

Rehabilitacija u sopstvenim očima odvijala se brzo. Već posle dve nedelje mi je govorio. »Za takav postupak je potrebno više muževnosti nego za intervju zapadnom novinaru«.

— Pa, — surovo sam odgovorila, — ne valja se zanositi. Tako potkazivači mogu biti ohrabreni muževnošću.

I sada se sećam kako se zburnio i učutao. Kako je sa njegovog lica nestao izraz uverene uzvišenosti. Gotovo nikad sa njim nisam bila oštra. Sećam se samo tri prilike kada sam postupila žestoko. I žalim zbog toga.

A knjiga »Moskovski oblaci« data je u štampu 17. aprila 1972. godine.

U tom tužnom incidentu s pismom našla su se tri pritiska: ovde ga nisu objavljivali, pretila je potpuna nemost; tamo su ga objavljivali u sitnim odlomcima, bez njegove saglasnosti, »špekulirajući na tuđoj krvi«; veliku ulogu je odigrao i bes protiv »PC«, protiv te histerične, glupe publike koja ga je gurala na Golgotu.

Ali napisavši da je kolmska tematika iscrpljena u život, nastavio je da piši »Priče sa Kolime 2«. A dolazila je 1973. godina, koju je nazivao jednom od boljih, srećnijih u životu. Te godine je bilo napisano posebno mnogo stihova, nekoliko debelih sveški: »Sekira« (»Orude dobra i zla. . .«), »Stihovi — bol i odbrana od bola. . .«, »Ona mi dolazi u goste. . .«, »Moja najbolja godina. . .«, i, na kraju, »Slovenska zakletva«. Zakletva vernosti sebi, delu svog života.

UNIVERZALNO SREDSTVO

Jednom me je V.T. pitao: »Misliš da u logoru nisam psovao?« — »Ne, sigurno.«

— Bio sam jedan od najočajnijih psovača. I urlao sam. Ovde su mi u tramvaju stali na nogu, ponašao sam se tako da se momak skamenio.

Šamar je bio njegovo univerzalno, makar i teoretsko sredstvo za rešavanje svih problema.

— Tim hiljama (»PC«) odmah na pragu opaliti šamar — od njih se samo tako može odbraniti. . .«

— U biblioteci »Lenjin« sreo sam Molotova. I nisam ga ošarmario! Sreo sam ga — i nisam ga ošarmario!

Čak bukvalno u poslednjim danima, u staračkom domu, pokušavao je, mašući rukama, da od sebe otera »navalu«. »Odlazi, dosadila si mi!«

Šamar je trenutno rešenje problema, a to je bilo u karakteru V.T., koji nije trpeo nejasnoće i zavlačenje.

— Svi u meni traže tajnu. A u meni nema tajni, u meni je sve jednostavno i jasno. Nikakve tajne.

Tajne nije voleo, iako je, kad je trebalo, umeo da čuti. Ali sva sleganja ramenima, naslućivanja, tajanstvene nedorečenosti neizmerro su ga ljutili.

— Navikao sam da se sa životom srećem direktno. Ne praveći razliku između velikog i malog.

Imao je prijatelja i poklonika talenta — Jakova Grodzenskog. On je živeo u Rjazanju. On je imao strast da se objašnjava s podtekstom. Kaže, razumem, ne mora se reći sve, razumem. V.T. se strašno ljutio, iako je voleo Jašku.

Jednom sam došla i V.T. zatekla u dubokoj čutljivoj tuzi (a V.T. nije bio čutljiv, u njemu je uvek kipela i kovitlala se želja da se izrazi). »Umro je Jaška«, — rekao je V.T. Bilo je to, čini mi se, 1970. godine.

ŠTA JE MISLIO O SEBI

Njegova mišljenja o sebi bila su toliko protivurečna koliko se protivurečnosti nalazilo u njegovom karakteru.

Jednom sam se lepo izrazila o Juriju Osipoviču Dombrovskom. On je uvredeno i prgavo rekao: »Ja sam bolji od svih ljudi!« Zatim je promislilo i popravio se: »Samo si ti bolja od mene!«

Šta je najviše cenio u sebi: odanost, moralnu čvrstinu (»u logoru nikog nije izdao, nije potkazao, svoju sreću nije gradio na tuđoj nesreći«). »Ja sam onaj obučar rođen da postane Napoleon, kao u Marka Tvena. Pripremao sam se da postanem Šekspir. Logor je sve uništio.«

Ali ponekad je padao u ponižavanje i govorio drugo: da je nezahvalan, kapriciozan, a ja o njemu mislim mnogo lepše nego što zaslužuje. Da je pogrešan čovek koji je sebe sakupio iz komadića, da je nepopravivo unakažen logorom.

Pripremajući njegove rukopise za štampu vidim koliko njegov stil izražava njegovu ličnost. Čak izbor njegovih omiljenih epiteta: tvrd, najbolji, energičan, viši. . . Težnja ka apsolutnoj, nemogućoj nepovredivosti, višoj tači.

Takav si i ti, pesnik.

Strast i razum, stihija, potok — i neprekidno samoograničavanje. Ozbiljnost do poslednje sitnice. Potpuno odsustvo osećaja humora. Severnjak. U njegovim stihovima je povremeno prisutna mucavost šamana — nešto se s naporom probija u misao, u reč, nešto je jedva prevodio u reč.

Često ponavlja reči — »njegova sudbina je nesrećna, kao i svaka ljudska sudbina.« Njegova sudbina, bez obzira na njen tragizam ostavlja utisak neke oštre završenosti. Desilo se baš ono što se moralo desiti pri sudaru tog jakog, tvrdog, nesavitljivog čoveka i države, i života takvog kakav je bio.

NAGRADA SLOBODE

Diktirao mi je stihove koji su se probili kroz njega kroz nestabilnu, gluhu tamu sveta, kroz mucavost i iscrpljeno pamćenje.

*Ljudska buka i šum
Prethode mom buđenju,
Razgone gomilanje misli
Neizbežnost u mome stanju.*

*To je sigurno cvrčak na peći
Zacvrčao, zašuštao kao nekad.
Kao uvek bez sveće ču proći.
Kao uvek bez dizalice ču proći.*

On je gluh, slep, telo mu s mukom održava ravnotežu. Jezik mu se s naporom pokorava. Čak i ležeći oseća da oko njega šumi i kreće se svet.

*Savez s besmrtnošću je nesiguran,
Uloga teška.
Ruka drhti i korak loman,
Drhti ruka.*

Ulazila sam u tu kuću koja se osećala na nemoćnu i nezaštićenu starost, pod izbledelem pogledima starica i dvojice dečaka u stolicama-ljuljaškama, penjala se na drugi sprat, otvarala vrata sobe br. 244. Ležao je sklupčan u maleno klupče, jedva drhteći s otvorenim mrtvim očima, s jezičcem sede kose — bez pokrivača, na mokrom madracu. Čaršave, navlake za pokrivač je svlačio, gužvao i gurao pod madrac — da mu ih ne bi ukrali. Ubrus je vezivao oko vrata. Vratile su mu se logorske navike. Jeo je halapljivo da ga neko ne bi preduhitrio.

Ovde mu se sviđalo. »Lepo je ovde. — I veoma ozbiljno, značajno. — Ovde je dobra hrana.«

Mala posebna soba sa velikim prozorom, tišina, poseban sanitarni čvor (»to je veoma važno«), toplo, jelo — eto to je oskudan raj njegovih poslednjih stihova.

*Neću šetati pse,
Psu je tužno
Da svoju besmrtnost nosi u zubima,
Kao palicu.*

*U raju sam izabrao najsvetliji ugao,
Gde je vrba.
Bacio sam srce — onjušio ga je i odvuкао,
Moj kerber.
Komadić srca — to nije kost,
Mekše je — i cena mu je drugačija.
Tako sam ušao, poslednji rajski gost,
Pod svodove raja.*

Ali ovde, u ovom jednom raju, gde boravi njegovo jadno telo, živa je pesnikova duša, koja oseća veliki svet, živo je i njegovo nezadovoljeno častoljublje. Želi slavu, novac — »zlatnu kišu« . . .

1. juna 1981. godine došla sam da ga obradujem — francuski centar Pen-kluba dodelio mu je Nagradu slobode. Prilazim krevetu i uzimam ga za ruku, uvek me prepoznaje po ruci, na dodir.

Dugo i teško seda na stolicu pored noćnog ormarića.
— Koji je danas dan?
— Prvi jun, ponedeljak! — vičem u beskrvno suho uho.
— Sati, koliko je sati? Alo! Koliko je sati? Alo!
— Pet, pet sati je! Nagradu, dali su nagradu! Nagradu!
— Nagrada — novac! Alo! Alo! Nagrada — novac!
— U Francuskoj!

Razume i gubi interes za nagradu. Prinosim mu tom »Priča sa Kolime«, objavljen u Londonu — za V.T. ga mi je dao Gena Ađi. — Lagano pipa knjigu: »Razumem, izdali su je Tamo, — govori ravnodušno, — ali trebalo je da bude i novac.«

Od »zlatne kiše« od izdanja u inostranstvu na njega nije pala ni kap, koja bi olakšala njegovu starost. Uznemirava ga

publikacija u »Javnosti«. Sakupila sam neke njegove stare stihove i dala Natanu Zotnikovu.

— Broj? Koji broj?

Još ne znam tačno, ali vičem na sreću — sedam. Stihovi su izašli u broju osam. To je bila njegova poslednja radost. Brinuo je da što pre dobije autorske primerke. To je poslednji časopis koji je s ponosom poklanjao posetiocima. A ja nisam uzela da bi mu ostali primerci za poklanjanje.

Život mu se približio kraju. Strašan život koji je razdrobio divnog, strasnog čoveka na komadiće...

Video je ono što mi nismo videli, što ljudi ne moraju videti, što ne mora postojati. To ga je zatrovalo zauvek. Senka logora ga je sustigla. I komadići ličnosti, zabetonirani voljom i muževnošću, raspali su se.

I evo — leto 1981. godine, poslednje leto njegovog života, koje mu je donelo Nagradu slobode. Diktira pesmu, poslednju pesmu o meni:

*Jabukom, kao biblijska zmiya,
Mamim moju Evu iz raja.
Skrovište njeno je moja sudbina,
Odabirem je za sva vremena.*

*Neka mene ne zaboravi ona,
Nek čuva našu zajedničku tajnu,
U našim danima, kao u preseku panja
Namerno sakrivenu.*

Uvek sam mu donosila ono što voli — jabuke, keks, voleo je i žele. Jednom me je pitao: »A gde je žele?« Kažem: »Nema ga u prodavnicama.« — »Pa, idi sad, kupi.« — »Nema ga, ne prodaju.« On se snuždio. Vidim da misli da mi se ne ide. Ali jabuka je, srećom, bilo uvek. Jabuke je brižljivo opipavao i sam ih pažljivo slagao u noćni ormarić. One su, mislim, i dale podsticaj stihovima. Uvek je neka sitnica, detalj, pokretala izliv stihova. I poslednji stihovi od novih (često je diktirao i varijante starih):

*U letu brišućem
Zemlju oblećem,*

*Zemne brige su uzalud,
Ne znam ih sad.*

Zimu nikad nije voleo. Sva njegova hapšenja su bila zimi — 19. februara 1929. godine i u noći između 11. i 12. januara 1937. godine. Zimi je često bivao prehladen, bolestan.

Poslednji put sam ga videla kad sam došla da mu čestitam Novu godinu. Kao i uvek me je prepoznao po ruci, i, pošto je seo, smestio na stolicu, izdiktirao mi je sećanje na B. Poljevoja. Jedna »čuvarka« se motala okolo, nije shvatala ni ono što je on govorio, ni ono što sam ja pisala (stenografisala sam). Zatim je izdiktirao poslednju varijantu pesme »Golub«. To je bilo sve.

15. januara 1981. godine njegov bedni krhki raj su razorili — prebacili su ga u drugi neuropsihijatrijski dispanzer. Određenu ulogu u tom prenošenju odigrala je i buka koju je oko njega podigla grupa njegovih zaštitnika. Među njima je bilo i stvarno dobrih, čestitih ljudi, a bilo je i onih koji su brinuli iz koristoljublja, iz strasti prema senzaciji. Baš iz te manje grupe kod Varlama Tihonoviča su se našle dve »posmrtno« žene, s gomilom svedoka koji su opsedali zvanične instance. O tome sam čula tek nekoliko meseci kasnije.

Jadna, nezaštićena njegova starost postala je predmet cir-kusa. A ja nisam mogla da sprečim. Jedino sam mogla da se sklonim. A direkciji staračkog doma taj šok nije bio potreban. Tada je bilo drugo vreme, a »zaštitnici« nisu štedeli Varlama Tihonoviča, organizovali su senzaciju s fotografisanjem, snimanjem glasa, pismima na Zapad, telefoniranjem levičarskim intelektualcima.

17. januara 1981. godine je umro. Umro je na rukama tudih ljudi, i niko nije razumeo njegove poslednje reči.

Bila je sahrana — taština. Opelo. Tuda uzbuđenja lica — ljudi koji su upali u senzaciju. Mnogo spektakla. U sebi sam mu govorila: »Ne boj se, ovde sam« U meni je bio jasan osećaj njegovog prisustva. Na njegovom mrtvom licu bio je pokoj. U džep njegovog sakoa sam spustila naš talisman, koji mi je on davno poklonio (»da uvek bude s tobom«) — melenog moržića izrezanog od moržovog ocnjaka.

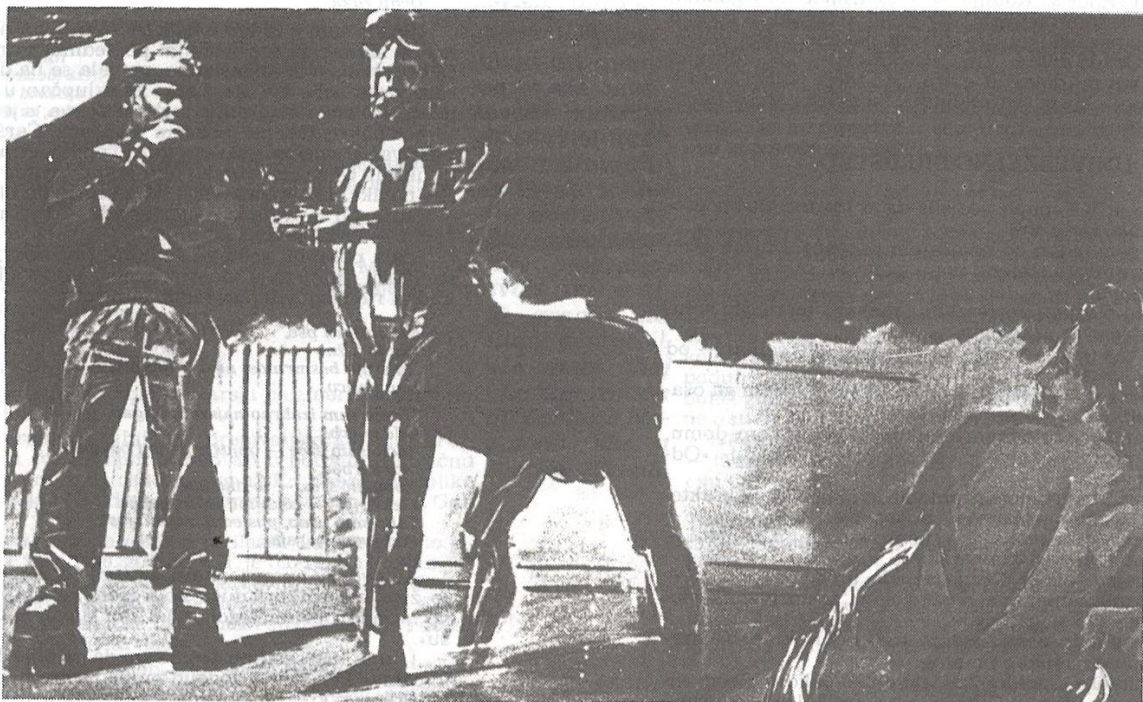
Oprosti, prijatelju moj.

3. »POSEV«, emigrantski časopis na ruskom jeziku, izlazi u Nemačkoj.
4. GLAS AMERIKE, radio-stanica. — Prev.

S ruskog:
Aleksandar
Badnjarević

o mojoj prozi

varlam šalamov

U. ŠAN ZIVIAK

Draga Irina Pavlovna¹, uvek ste se interesovali šta, osim sudbine i vremena, psihološki stoji iza mojih priča.

Imaju li moje priče književne osobine koje im obezbeđuju mesto u ruskoj prozi?

Svaka moja priča je šamar staljinizmu i, kao svaki šamar, ima zakone čisto mišićnog karaktera. Izražavali ste želju da bude napisano pet doteranih priča umesto sto nedoteranih, neugladelih.

Ugladenost u priči ne odgovara uvek autorovim namera-ma. Najsrećnije priče su napisane iz prve, tačnije, iz koncepta su prepisane samo jednom. Tako su pisane sve moje najbolje priče. U njima nema doterivanja, postoji završenost: priča kao što je »K...« zapisana je iz prve, pri nervnoj napetosti, za bes-

mrtnost i smrt — od prve do poslednje rečenice. Priča »Zavera pravnik« — najbolja priča prve zbirke, čitava je napisana iz prve.

Kao da se ranije sve mučilo u mozgu, dovoljno je u mozgu otkriti nekakvu polugu — uzeti pero — i priča je napisana.

Moje priče predstavljaju uspešnu i svesnu borbu sa onim što se naziva žanr priče. Ako o tome kako napisati roman praktično nikad nisam razmišljao, o tome kako napisati priču razmišljao sam desetine godina, još u mladosti. Dvadesetih godina sam napisao sto priča oštrem sadržine, dečmično su objavljene (»Tri smrti doktora Austino«, »Listova druga simfonija« i druge). Sada osudujem besmislice kojima sam se tada bavio. Ali, sigurno, u tome je bila nužnost školskih zadataka, vežbi. Ponekad sam uzimao olovku i iz Babeljevih priča precrtavao

¹ Pismo V. T. Šalamova I. P. Sirotin-skoj, 1971. g.

² »Priče sa Kolime« [prim. prev.]

³ Priče V. T. Šalamova o Antonovu, vo-di seljačkog ustan-ka u Tambovskoj guberniji 1919—1921. godine. i o B. Savinkovu.